

ÖZBEKİSTAN'DA TARİHE TANIKLIK

Şefaettin SEVERCAN (Prof.Dr.)
Erciyes Ü. İlahiyat F.
severcan@erciyes.edu.tr

Tarih ve Bilimin Rakısı: Özbekistan

Tarihin bilimle raksettiği Özbekistan yolculuğumla ilgili duygu ve düşüncelerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. 03.07.2005 Pazar sabahı saat 07'de Türkistan'dan Semerkant'lı Doç. Dr. Murathan Haşimov ve şoförüm Ömürzak Abdurrahmanov ile birlikte hareket ettim. Yaklaşık üç saat sonra Taşkent sınır kapısından herhangi bir problem çıkmadan Özbekistan'a girdim.

Taşkent'i görmeyi dönüşe bırakarak doğrudan Semerkant'a yöneldim. Yolculuk, öncesi kadar kolay geçmiyordu. Yaklaşık bir saatin içinde 10 yerde pasaport kontrolünden geçtim. Ömürzak, kontrollerin bir kısmında 1000 Som (1 Amerikan Doları) para verdiğini söyledi. Bir eksikimiz, kusurumuz yok niçin veriyorsun dediğimde, "vermezsen bırakmayız diyorlar." dedi. Özbekistan'da ortalama memur aylığının 20 Dolar olduğunu öğrenince bir doları küçümsemenin pek de doğru olmadığını anladık.

Taşkent-Semerkant arası 300 km. den az olmasına ve yolun iyi denebilecek ölçülerde olmasına rağmen beş saat sürdü ve saat 17 sularında Semerkant'a geldik. Yol boyunca sıcaklık 50 derece civarındaydı. Bir taraftan havanın sıcaklığı diğer taraftan kontroller doğrusu bunaltmaya başlamıştı ki, Semerkant'ın sevimli, adeta insanı okşayan serinliği imdadıma yetişti. Hafif ve tatlı bir rüzgar, yelpaze salları gibi bize hoş geldin ediyordu. Birkaç otele baktıktan sonra "Siviner 1" adlı mütevazı ve temiz bir otele yerleştim. Murathan kendi evine, Ömürzak da kalmak üzere başka bir eve gittiler.

İlahi Sanatın Beşeri Sanata Gülümseyişi: Semerkant

Otelde yaklaşık iki saat dinlendikten sonra şehri dolaşmaya çıktım. Bir lokanta-nın önünden geçerken nefis Özbek şaşlığının kokusuyla ne kadar da aç olduğumun farkına vardım. İçeri girip bir şaşlık yedim. Pahalıydı, galiba yabancı olduğum için fazla para aldılar diye düşündüm. Daha sonra yürüyerek şehrin merkezine doğru ilerlemeye başladım.

Güneş batım ufku iyice sallanmış, solgun sarı ışıkları bakır renginde Semer-kant'a göz kırpyordu. Yüzümü hangi yana çevirsem asırlık çınarlar ve onlarla uzak geçmişleri konuşan turkuaz kubbelerle yüz yüze geldim. Gözlerim yüzlerce dev çınarın yeşillikleri arasından gök kubbeye mavi güzellikler sunan o kubbelere adeta asılı kaldı. Aman Yâ Rabbî bu ne büyüleyici bir güzellik diye mırıldandım kendi kendime. İlahî güzelliğin beşerî sanata gülümsediğini hissettim. Hayır hayır sadece hissetme değildi, görüyor ve yaşıyordum onu, büyülenmişim...

Etrafta alışık olduğum klasik bir şehir görünmüyordu. Semerkant 2000'li yıl-lardan habersizdi. O daha 1400'lü yıllardaydı ve kendi mekanında kendi zamanını yaşıyordu. Timur'lu yılların ihtişamı ile nefes alıyordu. Gözlerim bir kubbeden diğerine âzad oldukça ihtişamın büyüğü artıyordu. Güneş kızıl bir alev topu gibi elveda derken, mavi ve turkuaz çinilerin sâkîlik raksıyla şekillenen altın sarısı ayetlere sanki “sizlerle varım.” diyen kubbelerin asaletinden ayrılmak istemiyor gibiydi... Kubbeler, “başımız göğe sizinle erdi, sizin omuzlarınızda yükseldik gök kubbeye.” diyerek saygı sunuyorlardı ayetlere. Bu efsunlu büyüün benliğime tecellisinde, “bizler de sizin için şekillendik.” dediklerini duydum ayetlerin, İbni Arabşah'ın “gök kubbe olmasaydı yeryüzünde birinciliği bunlar alacaktı.” dediği, kubbelere...

Ömrümde çok az yaşadığım zaman dilimlerinden birini yaşıyordum. İlahi sanatın beşerî sanata gülümsemesinin benliğime sözlerle tecellisiyle kendimden geçmişim adeta. Ve o an sadece şükredebilmeyi düşünebildim Rabb'ıma. Meğer ne kadar büyük bir nimet, ne kadar leziz bir tat, ne kadar sınırsız ve tanımsız bir duyguymuş bütün benliği ile teşekkür edebilmesi insanın Yaratanına...

Ertesi günü şehirle birlikte gözlerimi açtım. Tarihin bilimle raksına tanık olmaya İsmail Buhari Hazretleri'ni ziyaretle başlamak istedim. Semerkant'ın biraz dışında olan külliye kilometrelerce, ziyaretçilerini nazik tebessümlerle karşılayan yeni açmış rengârenk güllerin arasından yol alarak ulaştık. Oldukça ihtişamlı ve tertemiz bir dış kapıdan içeriye girince insanın takdir duygularının sınırlarını zorlayan bir

güzellikle karşı karşıya geldim. Buhari Hazretlerinin medfun bulunduğu makberin etrafına sıralanmış medresesi, mescidi ve 555 yıldan beri makberi gölgeleyen ulu çınarları ile muhteşem bir külliye idi. Evvela makberin içine girip Buhari Hazretlerinin baş ucunda Kur'an okuyup dua ettim.

Müslümanlar için yaptığı büyüklüğü ölçülemez hizmeti "Sahih"ini hazırlarken yaptığı meşekkatli yolculukları, çektiği sıkıntıları, bir milyona yakın "hadis" rivayetinin içinden sadece 5000'e yakın sayıda bir hadisi eserine alacak sağlamlıkla bulup geri kalan 995.000 rivayeti bir tarafa bırakırken neler hissettiği, ilmi cesareti v.b. hususiyetleri bir bir gözümün önünden geçti. Yüreğimden yüzüme yuvarlanan damlalar arasında onun büyüklüğüne bir kez daha tanık oldum...

Kabrin hemen yanbaşında beni de üzen ve rahatsız eden rehberlerin anlatıkları efsanevi hikayeler, onu da derinden üzüyor ve rahatsız ediyor olmalı diye düşündüm. Rehberlere bu asılsız hikayeleri nakletmemelerini söyledim. Ancak onlar bu işten para kazanıyorlardı ve buna devam edeceklerdi. Türbe çok kalabalıktı ve ziyaretçilerle dolup taşıyordu. Kabrin başında her gelen gruba Kur'an okuyan görevli ile rehberler iyi para kazanıyordu. Medrese'nin etrafındaki çok sayıda seyyar satıcı ve dilenci bizden para almadan bırakmıyorlardı.

Mescidi'nde tahiyatü'l-mescid namazı kıldıktan sonra medreseyi gezdim. Medrese'nin ilmi müdürü Server Babayev ve hocalarının bir kısmıyla görüşüp sohbet ettim. Medrese'nin resmi adı, "Özbekistan Müslümanlar İdaresi İmam el-Buhari Namı Hadis İlmi Merkezi Medresesi, Orta Seviyeli İslam Bilim Koleji" idi. Şu an 70 öğrencisi olan Medrese'nin eğitim süresi dört yıllıktı ve sadece 15-35 yaş arası erkeklere aitti. Kızlara ait aynı eğitimi yapan bir başka medrese vardı. Girişler imtihanla idi. Özbekistan'da devlet, din işlerine karışmayıp sadece kontrol ettiği için Medrese mezunları, imtihanla Taşkent'de "İmam Buhari İslam Enstitüsü"ne veya "Taşkent Üniversitesi"ne giriyorlardı. Buralar gidemeyenler de "Müslümanlar İdaresi" adındaki vakfi andıran bir teşkilatın organizasyonu ile imamlık görevine atanıyorlardı.

I. ve II. Sınıflarda, müsbet bilimler ağırlıklı olmakla birlikte yabancı diller ve dinî ilimler okutuluyordu. III ve IV. sınıflarda müsbet bilimler azalıyor, dinî bilimler ağırlıklı eğitim yapılıyordu. Hadis derslerinde "İstilahü'l-Hadis", "Mişkatü'l-Mesabih", Fıkıh derslerinde "Muhtasarü'l-Vikaye", Tefsir'de "Tefsirü'l-Celaleyn", "Ravâiü'l-Beyan", İslam Tarihinde "Nurü'l-Yakîn" gibi kitapları okuyorlardı.

İkinci ziyaret yerim, şehrin içinde eski Yahudi mahallesinin yanına adeta saklanmış gibi duran İmam Maturidi'nin türbesi oldu. İsrail Orta Asya Yahudilerini çağırmadan önce tamamen Yahudilerin oturduğunu öğrendiğim, ince, uzun ve yer yer çok daralan sokaklardan geçtikten sonra gelebildik buraya. Türbe Buhari Hazretleri'nin külliyesi yanında oldukça mütevazı idi ve kimsecikler yoktu. Türbenin içinde Kur'an okuyup dua ettikten sonra, Maturidi'nin yaşadığı yılları onun fikirlerini ve etkilerini düşünmeye başladım.

Onun fikir dünyasında dalıp gitmişken birden türbe görevlisi yanıma geldi. Her halinden konuşmak istediğini belli ediyordu. Ona, niçin buranın böyle kimsesiz olduğunu sordum. "Yolumuz iyi olmadığı için." diye cevap verdi. Pek inandırıcı değildi. Öyle anlaşıyordu ki, Özbekistan'da İmam Maturidi yeterince bilinmiyordu. Onun kim olduğunu, fikirlerini ve düşünce sisteminin Müslümanlar için ne ifade ettiğini kaba hatlarıyla anlattım. İmam olduğunu söyleyen görevli de onunla ilgili pek bilgili değildi. Anlattıklarımın memnun olmalı ki, büyük bir memnuniyet ve teşekkürle bizi yolcu etti.

Semerkant'ın tam orta yerinde önü kible yönüne açık "U" şeklinde sıralanmış 3 tane medreseye geldik. Buraya Semerkant'lılar "Registan" diyorlar. Bu medreseler bir gün önce beni büyüleyen turkuaz kubbelerden üçünün bedeniydi. Giriş kapıları birbirinin önünde olan medreselerin giriş portalleri, derinden etkileyici bir sanat olgunluğuna sahiptiler. Bir taraftan hayran bırakan zerafet ve güzellik sunarken, diğer taraftan da saltanat gücünün ve kudretinin nasıl zerafet timsali haline geldiğine tanıklık ediyorlardı. Seyredene acizlik hissi yaşatan muhteşem bir ihtişam içindeydiler...

Her üçünün de iç mimarileri birbirine çok benziyordu. Yüzlerce yıl bilim adamı yetiştirmiş dershaneler, şimdilerde pahalı, lüks hediyelik eşyaların satıldığı dükkanlar olmuşlardı. Yüzlerce büyük âlimin tahsiline mekân olan bu odalar, yeni sahiplerini hiç benimseyememişlerdi. Bunu küskün haykırışlarla, titreyen çığlıklarla dillendiriyorlardı. Kahır doluydular... Yüzlerce yıl en kıymetli kitaplara büyük bir itina ile annelik yapmış, her biri ayrı bir sanat abidesi olan duvarlar, dokunmaya kıyamayacağınız kadar masum görüntülerinin arkasında yavruları yüreğinden koparılmış annelerin isyanı içindeydiler...

Bu medreselerin, yüzünüzü kible yönüne döndüğünüzde, sağdaki ilki 16. y.y'da Uluğ Bey tarafından yaptırılmış. Adı da "Uluğ Bey Medresesi" olan bu medresede Ali Kuşçu uzun yıllar müderrislik yapmış. Buradan beyaz seramikler üzerine mavi

çiniler nakşedilmiş bir piyale çay takımı satın aldım. Özbekler pazarlığı çok seviyorlar, tabi parayı da. “Pazarlık olmadan alış-veriş olmaz.” diyorlar. İlk istediklerinde yüksek bir fiat söylüyorlar ve ikramı yok mu dediginizde hemen “ siz kaçta alırsınız.” diye soruyorlar. Eğer istediği rakamın biraz altında fiat verirsiniz aldatıldınız demektir. Ben, 80 dolar istediği takımı 40 dolara aldım.

Karşıda ve sağda olan diğer iki medrese ise, 17. y.y'da Şeybanî komutanlarından Yelentoş Bahadır tarafından yaptırılmış. Karşıdakinin adı “Şîrdar Medresesi”, sağ taraftakinin adı da “Tillekârî Medresesi”. Unesco’nun bu medreseleri dünya kültür mirası içine aldığı, restorasyonları ve bakımları için kaynak ayırdığı söyleniyor.

Medreselerden bir türlü ayrılmak istemiyordum ama buna mecburdum. Vaktin çok kıymetlendiği zaman dilimlerinden birindeydim. Buradan Emir Timur’un türbesine geldim. Türbe uzaktan ihtişamlı görünüyordu, içeriye girince, sadeliğin asaletine bürünmüş asil bir tevazu ile karşılaştım. Birden duygularımın değiştiğini hissetmeye başladım, nedenini anlayamadığım tarifi güç garip hisler içinde savrulmaya başladım. Koca Timur, torunu Cihangir için kendi elleriyle yaptırdığı türbede, torunu ile yan yana, Türk töresi gereği farklılığı sadece renginde olan küçük bir mermer mezarda yatıyordu...

Timur’un baş ucuna ayak uçları gelmiş ve ondan daha büyük bir mezar daha vardı türbede. Bu mezarda kim var diye sordum görevliye. “Timur’un hocası Seyyid Bereke Hazretleri.” diye cevap verdi. Niçin böyle defnedildiler dedim, “Timur’un hususi vasiyeti üzerine.” dedi. Timur, öldüğünde baş ucunun hocası Seyyid Bereke’nin ayak uçlarına gelecek şekilde mezara konulmasını vasiyet etmişti. Hislerim zaman ve mekân ötesinde savrulmaya devam ediyordu. İçimden ağlamak geldi, neredeyse hüngür hüngür ağlayacaktım, yanımda Murathan Haşimov ve türbe görevlisi vardı, kendimi tutarak nefsimi eziyet etmeyi başardım.

Türbenin her tarafı altın yaldızlı harflerle yazılmış Kur’an ayetleri ve hadislerle bezenmişti. Kur’an okumak ve dua etmek için bir kenara oturunca, “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyiniz aksine onlar diridirler fakat siz bunun farkında değilsiniz ...” “Ey mutmain olan nefis, sen Rabb’ından O da senden hoşnut olarak gel Rabb’ının huzuruna...” ayetleri dökülüverdi kalbimden dudaklarıma. Türbeden dışarı çıktığımda hislerim durulmamıştı daha, Haşimov’a Özbek tarihçilerin, Emir Timur’un Yıldırım Bayezid ile yaptığı Ankara Savaşı için ne düşündüklerini sordum. Haşimov:

“Özbek tarihçiler, Timur’un Bayezid’in Bizans’la ve Hristiyan Dünya ile iç içe olduğu ve artık İslam Dünyası’nı temsil etmediği düşüncesinden hareket ettiğini ve bu kanaatini karşılıklı mektuplaşmalarında Bayezid’e yazdığını kabul ederler. Timur’un bu kanaata ulaşmasında Bizans propagandalarının büyük payı var.” dedi. Ben de Haşimov’a: “Bu düşüncenin aksine, Osmanlı Devletinde İslamî hukuk alanının temellerinin Bayezid döneminde atıldığını” söyledim.

Semerkant’ın hemen yakınında küçük bir tepeye, Alper Tunga Sarayı’nın kalıntıları’nın arka sırtlarına, yapılmış Timur’un kemiklerini getirerek defnettirdiği söylenen, Hz. Danyal’ın türbesine geldik. İçeriye girince 23 metre uzunluğunda bir mezarla karşılaştım. Bu kadar uzun bir mezarla karşılaşmam ilk değildi. Benzeri bir mezarı Türkistan’ın Karnak köyü yakınlarında halkın “Ukkaş Ata” dediği, sahabeden Ukkaş hazretlerine ait olduğu söylenen türbede görmüştüm. Bu mezar niçin bu kadar uzun diye sorduğum da, “Ukkaş Ata’nın kılıçla yaralanarak kanının akmaya başladığı yerden ruhunu teslim ettiği yere kadar olan alan mezar olarak kabul edildi.” diye cevap vermişti türbe rehberi. Ancak Hz. Danyal’ın mezarının neden bu kadar uzun olduğunu öğrenemedim.

Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan ziyaretçileriyle türbe dolup taşıyordu. Bir grup içerde iken diğer grup dışarıda sırada bekliyordu. Ziyaretçiler ellerini namaz kılar gibi bağlayarak mezarın etrafını tavaf edercesine dualar okuyarak defalarca dolaşıyorlardı. Görünüşlerinden Rus Ortodokslarından olduklarını zannettiğim ancak konuşunca Ukraynalı Tatar Müslümanlarından olduklarını öğrendiğim, gayet dekolte giyimli bayanların ağırlıklı olduğu bir gruba niçin böyle yaptıklarını sordum ama cevap alamadım. Türbenin hemen altındaki çeşmeden akan ve büyük bir saygı ve itina ile içilen kutsal sudan ben de içerek kutsandım adeta...

Hava iyice sıcaktı. Tepenin arka yüzünde Zerefşan Nehri’nin kıvrımlarının oluşturduğu tabii havuz gibi olan küçük göletlerde yüzenleri görünce serinleme ihtiyacım beni Zerefşan’ın serin sularına çekti götürdü. Bir saata yakın yüzerek serinledik. Gün yine akşam olmuştu. Murathan Haşimov’un evinde Özbek pilavı yedikten sonra otele döndüm.

Ertesi gün, bir seyahatnamede okuduğum Emevi komutanlarından Kuteybe b. Müslim’in Semerkant’ı almasından sonra, 715-720 yılları arasında yapıldığı nakledilen ilk camiye ziyaretle başladım güne. Halk “Hızır Mescidi” diyor. Kitabesi yok, sonradan yazılmış bir levhada da adını Hızır Mescidi olarak göstermişler. Ancak Cami’in namaz kılınan ve asıl camii olduğu söylenen bölümünün giriş kapısının

üstüne asılan İngilizce ve Rusça bir tanıtma yazısında caminin tarihi detaylı şekilde anlatılıyor. Bu yazının muhtevası ile seyahatnamede okuduklarım yaklaşık aynı bilgileri naklediyor.

İslamlaşmanın sembolünü hatırlatırcasına küçük bir tepeden Semerkant'ı seyreden camii, tarihi kimliğinden daha çok adına izafeten ziyaretçi akınına uğruyordu. Tahiyatü'l-mescid namazı kılarak bu tarihi kadar anlamı da derin olan mescidden ayrıldım. Semerkant'ı bir başka tepeden seyreden, iç içe türbeler ve mescitlerle dolu Hz. Kusame'nin türbesini ziyaret ettim. Daha sonra büyük bir çoğunlukla Çin mallarının satıldığı, İstanbul'un büyük semt pazarlarını andıran, Semerkant pazarından geçerek Timur'un Çin Seferi'ne çıkmadan önce yaptırdığı medreseye geldim.

Şehri her yerinden görülebilen bu medrese diğerlerini gölgede bırakacak bir vakar ve haşmet içindeydi. Adeta Timur'un emirlik gücünün simgesi gibi şaha kalkmışçasına bakınıyordu etrafına. Kolunu kanadını açmış bütün kötülüklerden sakınıyor ve saklıyor gibiydi Semerkant'ı. Gönül gözüyle bakınca bir şeyleri gizlemeye çalışıyordu sanki... Bu vakarın, haşmetin, kol kanat germenin arkasında derin bir hüznün ve burukluk saklıydı. Merak ettim yaldızlı görünüşün arkasındaki solgunluğun sebebi nedir diye. Merakımı anlamış olmalı ki, "Koca Timur'u ahirete yolcu ettiğim günü hiç unutamıyorum, tam 600 yıldır bu acıyı yüreğimin derinliklerinde taşıyorum, gönül gözüyle bakanların gördüğü solgunluğum bundandır." diye cevap verdi.

Onun bu etkileyici acısı beni de 1405'li yıllara alıp götürdü. Timur Bayezid'le yaptığı kardeş kavgasından dönmüş Çin'e büyük bir sefer yapma hazırlığında idi. Zaferden emindi ve bu medreseyi hazırlandığı büyük seferin "zafer tâkı" olarak düşünüyordu. Ancak "büyük irade" başkaydı ve Timur Anadolu'dan dönüş yolunda soğuk bir günde Çimkent yakınlarında Arıs Suyu'ndan geçerken soğuk alarak hastalanmıştı. Bu hastalık onu her geçen gün zayıf düşürmüştü ve sonunda, bu büyük Çin Seferi'ne çıkamadan, 1405 yılında vefat etmişti. İşte o günü, Koca Emir Timur'un kollar üzerinde taşınışını bir türlü unutamamıştı medrese. Bunun hemen karşısında oldukça mütevazı bir türbede medfun, gönlü gamlı, gözleri yaşlı Timur'un eşi Bibi Hanım da medresenin bu hüznüne tanıklık edercesine gözetliyordu onu gözlerini hiç kırpmadan.

Buradan zorlukla ayrılıp bir başka Semerkant tepesinde kurulan Uluğ Bey Rasathanesi'ne geldim. Uluğ Bey'in çalışmalarına esas olan bölüm hâlâ orijinal

şekliyle duruyor ve ziyarete açıktı. Yer altına kazılmış sistemin ilk icadı astronomi bilgisinin yanı sıra müthiş bir dehayı da gerektiriyordu. Oldukça etkileyiciydi. Aynı yerde “Uluğ Bey Müzesi”ni de gezdikten sonra şehir içindeki diğer medrese, mescit ve tarihi yerleri de görüp Üniversite Hıyâbânı’na geldim. İki tarafı fakültelerle çevrili cıvıl cıvıl insanların özellikle de gençlerin kol kola dolaştığı serin gezinti alanı burası. İki kilometre uzunluğunda büyük bir orta refüjle birbirinden ayrılmış, hem orta alanda hem de kenarlarında asırlık çınarların gökyüzünde birbirlerine sarmaş dolaş oldukları, insanı dinlendiren, yeşilin ve serinliğin güzelliğini tattıran iki geniş yol. Hıyâbânın bitiminde, kılıcı belinde tahtına oturmuş vezirlerine buyruklar veren Emir Timur’un heykeli bu tarihi dokunun anlamlı bir başka parçası olmuş. Semerkant’ta üçüncü güneş batışını ya da bakır kızılığının turkuazla dansını izliyorum. Kusursuz, doyumsuz ve tanımsızdı...

Ertesi günü sabah saat yedide, Kazakistan plakalı olması nedeniyle Özbek polislerin para alabilmek için çok durdurup kontrol ettiği arabamı otelin garajına koyup Buhara ve Hive’yi gezmek üzere 100 dolara anlaştığım aslen Hive’li olan ve yolları çok iyi bilen bir şoförün taksisiyle Buhara’ya hareket ettim.

Medrese Mimarisinin Kemâl Tâci: Buhara

Yaklaşık üç saatlik rahat bir yolculuktan sonra Buhara’ya geldim. Şehrin girişinde bulunan son Buhara Emiri Seyyid Alim Han’ın 1911-1918 yılları arasında yaptırdığı yazlık sarayını gördükten sonra Şah-ı Nakşibendî Hazretlerinin türbesini ziyarete gittim. Buhara’ya yaklaşık 20 km. mesafede gayet geniş ve güzel bir yolu olan türbe, gelecekte çok sayıda ziyaretçiyi ağırlayabilecek şekilde plânlandığı anlaşılan içinde birçok binanın yer aldığı geniş bir alan içerisine alınmış adeta bir külliye konumunda. Bahaüddin Nakşibendî Hazretleri’nin medfun bulunduğu asıl mezarın olduğu bölüm yaklaşık iki metre yüksekliğinde bir mermer çerçeve içine alınmış, içerisi görünmüyor.

Bütün İslam coğrafyasına yayılmış milyonlarca Müslüman’ın düşünce dünyasını şekillendiren, inançlarını, ibadetlerini, dünya görüşlerini etkileyen bu büyük gönül şeyhi, belki de bütün bunlardan habersiz, önümde duran şu sâde beyaza yakın gri mermer çerçeveli gayet mütevazı kabir içinde yatıyordu. Düşünce dünyam, his dünyam yazılmayacak kadar özelleşti. Sizlerle bu özel dünyayı paylaşamadığım için umarım beni bağışlarsınız.

Külliyyede vakit namazlarının kılındığı bir mescit ile sadece cuma namazları

için ibadete açılan ve görevlinin her ziyaretçiye halılarının Türkiye'den geldiğini özellikle söylediği büyük camii yer alıyor. Kalabalık denemeyecek bir ziyaretçi sayısı var. Ziyaretçilerin görünüş ve davranışlarından alt kültür düzeyli aileler olmaları dikkatimi çekti doğrusu. Konuştuğum bir kaç bu görüntüyü doğruladı. Hatırlarsınız bir atasözümüz var “ mum dibini aydınlatmaz.” diye. Galiba bu atasözünün doğrulandığı ilginç mekanlardan birisi burası. Burada, daha doğrusu bu coğrafyada, pek fazla bilinmiyor Nakşibendî Hazretleri.

Külliyenin içinde kurumuş, yerde yatan büyük bir tut ağacı var. Ziyaretçiler bu tut ağacının yerden yaklaşık bir metre yüksekte duran bir dalının altından eğilip geçerek ağacın etrafını tavaf ediyorlar. Bu tut ağacının, Nakşibendî Hazretleri'nin kuru asasını şimdiki bulunduğu yere dikmesiyle yeşerip büyüdüğüne ve yüz yıllar sonrada kuruyup bu hali aldığına dolayısıyla bir kutsallık taşıdığına inanıyorlar. Ayrıca ağacın altından geçenlerin bel ağrılarının iyi olacağı da kabul ediliyor. Bahçeden çıkan bir su hortumla pek temiz olmayan bir teneke bidonun içine doldurularak sırada bekleyen ziyaretçilerin kutsal su olarak maşrafalarla içimlerine sunuluyor.

Gelecekte büyük bir ziyaretgah olarak plânlanan Nakşibendî Hazretleri'nin huzurundan ayrılarak medreseler şehri Buhara'nın içine geldim. Her yer gök yüzüyle kucaklaşırçasına yüksek portalli medreselerle doluydu. Arka arkasına, yan yana, iç içe her taraf gözleri kamaştıran rengarenk medrese güzellikleri içindeydi. 1917 yılından önce Buhara'da 60 medrese bulunduğunu ve hepsinin de eğitimine devam ettiğini öğrendim. Medreseler sanat olgunlukları itibarıyla, görümlük ve seyirlik güzellikleri itibarıyla mükemmeldiler.

Turkuaz kubbeleri, mavi çinileri, her köşesinde büyük hattatların öpülesi ellerinde sanatla yoğrulan harflerin ruha bürünüp gözlere nur, gönüllere huzur bahşeden altın yaldızlı hatları, pak alınları secdeleriyle buluşturan mescitleri, cuma namazlarında on beş bin insanı yüreğinde Rabb'ıyla buluşturan cuma camileri, gökyüzüne uzanan her biri başka bir sanat şaheseri minareleri ve nice âlimlerin ilim tahsillerine mekân olan dersaneleriyle medrese mimarisinin kemâle ulaştığı yer Buhara.

Gezmeye 1514 yılında Şeybani hanları tarafından yapılan ve halen ibadete açık Kalon Mescidi'nden başladım. Adının mescit olmasına rağmen 15000 adam kapasiteli çok büyük bir camii. İmamına, “namazlarda doluyor mu?” diye sordum. “Sadece bayram namazlarında dolup taşıyor, cuma namazlarında da 4-5 bin kişi geliyor.” dedi. Bu camiinin 1127 yılında yapılmış, zeminde çapı 40 metre olup yük-

seldikçe daralan, 47 metre yüksekliğinde 105 merdivenle çıkılan, mavi ve turkuaz çinilerle bezeli, yaşayan tarih şaheseri bir minaresi var.

Kalon Mescidi'nin yanında 1530-1536 yılları arasında yapılmış Mîr-i Arap Medresesi, ben buradayım diyor. Medreseyi yaptıranın asıl adı Abdullah Yaman, Mîr-i Arap ise lâkâbı, medresenin içinde girişte hemen solda kabri var. Medrese halen Buhara'da orta seviyede eğitime devam eden iki medreseden biri olup 100' ün üzerinde erkek öğrencisi var. Eğitim programları ve okutulan ders kitapları Semerkant İmam Buharî Medresesi ile hemen hemen aynı. Buhara'da eğitime devam eden ikinci medrese de sadece kızlara ait ve burasıyla aynı özellikleri taşıyor.

Daha sonra sırasıyla, burasının hemen arkasında yer alan 1417'de yapılmış Uluğ Bey Medresesi'ni, 1652'de yapılmış Abdü'l-Aziz Han Medresesi'ni, 1622 yılında yapılan Nadir Devan Bey Medresesi'ni, Buhara'lıların "Şar Minor" dedikleri –herhalde "Çehâr Minare"den bozma- dört minareli medreseyi, içleri ince el sanatlarının küçük atelyeleri olan birçok medreseyi ve büyüklü küçüklü birçok mescidi gezip gördükten sonra meşhur Buhara Kalesi'ne geldim. İçinde, sarayları, zindanları, kuleleri, mescitleri, çarşıları ve diğer müstemilatları ile ziyaretçilerini tarihin dilimlerine taşıyor Buhara Kalesi. Kaleyi görevli rehberin eşliğinde gezerken güneş Buhara üzerine günün son ışıklarını gönderiyordu. Bu son ışıkların kale burçları arasından seyri doyumsuzdu...

Şehrin içinde büyük bir havuzun kenarındaki bir lokantada yanında çoban salatalı bir Özbek şaşığı ile akşam yemeğini yedikten sonra pırıl pırıl bir Buhara akşamını geride bırakarak, gece Kızılıkum Çölünü aşip sabaha Hive'ye varma plânıyla, saat 21.00 sularında yola koyulduk.

Tarihin Saklı Kenfi: Hive

Rahat bir gece yolculuğu ile Kızılıkum Çölünü problemsiz aşip saat 03.30 sularında, 1221 yılında Moğollar'ın Harezmi istila ettiği savaşta öldürülen Kübreviye tarikatının kurucusu Necmeddin Kübra'nın medfun olduğu Ürgenç'e geldik. Harizm'de hava henüz karanlıktı. Kimsesiz şehri dönüşte gezmek üzere arabayla kısa bir turdan sonra, yaklaşık saat 04.00 gibi 20 km. mesafede tarihi Hive şehrine geldik. Sokakta kendisiyle konuşan meczub bir adamdan başka kimse yoktu. Ondan öğrenebildiğim bir camiye giderek sabah namazını tarihi bir camide Hive'lilerle beraber kıldım. Cemaat 50 civarındaydı ve genellikle yaşlı kişilerdi. Bana oldukça sevecen davrandılar. Namazdan sonra cemaattan birinin camiin içinde yatıp uyuması

dikkatimi çekti. Biraz onlarla sohbet ettikten sonra etrafı seyrederek tarihi kentin içinde yürümeye başladım.

Harezm'in üzerinden karanlığın örtüsünü kaldıran günün ilk ışıklarıyla birlikte tarihi şehir ortaya çıktı. Rabb'ima şükranlarımı sunarak güneşin doğuşunu seyrettim dakikalarca... İnsanlar dışarıda evlerinin önlerinde yatıyorlardı. Hive'lilerin "Eski Şehir" dedikleri "Kale İçi", Hive hanları'nın sarayları, haremeleri, zindanları, kuleleri, surları, mescitleri, camileri, minareleri, medreseleri, müzeleriyle -kendi coğrafyasının sanat anlayışı, mimari ve kültürel değerleri ve imkânlarının sınırlılığı içinde- İstanbul Topkapı Sarayı'nı andıran, tam anlamıyla tarihin saklı kenti. Zamanın askıya alınarak insanın tarihe dokunabildiği bir mekan...

Tarihi seyrettiğiniz, ona dokunduğunuz, onunla konuştuğunuz bu tarihi şehir, 6. 7. yüzyıllara kadar giden arkeolojik bulgu ve bilgilere sahip olmakla beraber 11. yüzyıldan sonrası özellikle Harizmşahlar döneminden itibaren daha net bilinirliğe sahip. Harezmşahlar'dan Alaaddin Tekeş (1172-1200) ve Alaaddin Muhammed (1200-1220) dönemlerinde öne çıkan şehir 13. yüz yılın başlarında Moğollar; 1740 yılında da İran Şahı Nadir Şah tarafından adeta yerle bir edildikten sonra Hive Hanları tarafından yeniden inşa edilmiş.

İslam Hoca Medresesi ve Camii'nin yanında 1907-1910 yılları arasında müstakil olarak yapılmış İslam Hoca Minaresi veya Gök Minare dedikleri sanat şaheseri minare, bu tarihi şehrin kültürel kimliğini gösterircesine karşılıyor ziyaretçilerini. Elli metre yüksekliği ile Özbekistan'ın en yüksek minaresi olduğunu söylüyor Hive'liler büyük bir kıvançla. Bu minareye çıkarak Hive'yi gök yüzünden seyrettim. Tarihin ruhuna giydirilmiş beden gibi görünüyordu buradan kale içi.

Tarihin elinden alınan genellikle yalana terk edilir, elinde kalanı gerçektir. İşte ruhuyla ve bedeniyle tarihin elinde kalan Hive'de tarih mücessem olarak geri dönmüş günlük yaşantısına devam ediyordu sanki. Evet galiba şu uzaktan halkı selamlayarak gelen dev adam, güreşin piri büyük mutasavvıf Pehlivan Mahmut (1274-1326) olmalıydı. Ne de vakarlı yürüyordu öyle. Şu hemen yan taraftaki Muhammed Amin Han Medresesi'nin önündeki hocanın öğrencilerine anlattığı büyük âlim de Biruni olmalı... Duyuyor musun yanık yanık gelen şu ezan sesi de Ak Mescitten... Şu deve katarına bak Çin'den yeni ipekler getirmiş olmalı...

Bütün bunların yanı sıra ruhu tarihin elinden alınan ve bundan dolayı da benim benim inleyen medreseleri de var Hive'nin. Bunlardan bir kaç turistler için hotel; bir

kaçı lokanta; birkaç tanesi müze ve birkaç tanesi de genellikle hediyelik eşya satılan alış-veriş merkezi olması için koparılmış ruhundan. Ruhlarına kavuşturulacağı günü bekliyorlar yeni Hive Hanlarından...

Pehlivan Mahmud'un türbesinde bir imam oturmuş devamlı Yasin Suresini okuyor. Her gelen ziyaretçi önüne para koyuyor, parası olmayanlar yiyecek bırakıyor, 15 dakika kadar bekledim bir demet para birikti. Ziyaretçi kesintiye uğrarsa imam da Yasin okumaya ara veriyor. Pehlivan Mahmud'un türbesi bu imama kolay kazanılan bol kazançlı bir gelir kaynağı olmuş. Benim kendisini dikkatle izlediğimi fark edince rahatsız oldu ve bunu da bana mimik ve davranışlarıyla hissettirdi.

Sabahın ilk ışıklarıyla gezmeye başladığım İç Kaleyi öğle saatlerinde ancak bitirebildim. Müze medreselerde genellikle Harizmşahlar döneminin öne çıkarılması; Biruni'ye gösterilen ilgi ve saygının diğerlerinden farklılığı dikkatlerden kaçmayacak şekilde belirgindi. Muhammed Amin Han Medresesi'nin dış portalı; Pehlivan Mahmut Türbesi'nin iç süslemeleri; 1657 yılında yapılan Ak Mescid'in orijinal ağaç sütunları; Taş Havil Sarayı'nda mermer kaide üzerindeki ağaç sütunun kaidesiyle beraber üzerindeki işlemleri; Taş Havil'in harem ve diğer bölümlerindeki oyma işlemler ve mavi ağırlıklı rengarenk seramik çiniler; yarım kalmış Kalta-minor ve bölgenin her tarafından görülen İslam Hoca Minaresiyle ve diğer sarayları, zindanları, medreseleri, türbeleri, mescitleriyle ya da tarihin elinde kalan 23 sanat şaheseriyle Hive bambaşka izler bıraktı bende...

Amuderya Nehrini görmeyi istiyordum. Bunun için Kızılıkum Çölü'nü gündüz geçmemiz gerekiyordu. Hive'de sıcaklık 60 derece idi. Kızılıkum'da 70 dereceyi bulacağını söylediler. Hem Kızılıkum'u gündüz görerek geçmeyi hem de Amuderya'yı görmeyi kavurucu sıcaklık riskine değer buldum. Saat 14.00 sularında Hive'den yola çıktık. Arabamızın göstergeleri havanın sıcaklığına dayanamayıp bozuldu. Şoför oldukça tecrübeliydi, yolları da çok iyi biliyordu, göstergeler sorun olmadan yola devam ettik. Çöle adını veren kızıl kum tepelerinin içinden, Rusların çöl boyunca kum fırtınalarının yolu kapatmaması için yolun iki yanına odaları belirlenmiş ev temelleri gibi yaptıkları çitler arasında yer yer hayranlık, yer yer taacüb duyguları içinde yol aldık. Kilometrelerce çöl yolculuğunun insanı içine alıverdiği duygu dünyasında Yaratıcının büyüklüğüne duyarsız kalmak nankörlüklerin en büyüğü olabilirdi ancak...

Amuderya Nehrini geçmek üzere köprüye geldiğimizde çöl tabiatına duyduğum hayranlıklar şaşkınlığa dönüştü. Köprü yapımı için nehrin dar yerlerinden birinin

seçilmiş olmasına rağmen Sırderya'nın iki buçuk katından daha genişti. Nehirden çok adı gibi "derya"yı andırıyordu. Sanki İstanbul Boğazı'ndan geçiyorduk. Durup bir fotoğraf çekmek istedim fakat şoförümüz, "buna köprüde nöbet tutan askerlerin asla izin vermeyeceklerini ve derhal fotoğraf makinasını elimden alacaklarını ve hatta bununla da yetinmeyip bizi tutuklayabileceklerini" kesin bir dille söyledi. "Köprüye bir suikast girişiminden korkuyorlar." diye de ekledi.

Yaklaşık 10 saat süren bir yolculuktan sonra Buhara üzerinden Semerkant'a geldik. Geceyi otelde açık havada yatarak geçirdim. Sabah Semerkant Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Timur Şirinov'la makamında bir toplantıya katıldıktan sonra Semerkant El Yazmaları Kütüphanesi'nde incelemelerde bulundum. Smerkant Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Murathan Haşimov ile Hıyabân'da biraz dolaştıktan sonra Cuma namazını kılmak üzere oradan ayrıldım.

Cuma namazını kılmak için gittiğim camii oldukça büyüktü ve avlusuyla birlikte doluydu. Ayakta vaaz veren imamı yakından izleyebilmek için önce camiin içine oradan da ön saflara doğru yürüdüm. İmam vaazını keserek bana kızgın bir üslup ile "sen ne yapıyorsun öyle, üstelik başın da açık." diye seslendi. Ben de "namaz kılmak için geldiğimi ve kendisini yakından görebilmek için ön saflara geçmeye çalıştığımı" söyledim. Yine sert bir ses tonu ile "otur bir yere." dedi. Ben de olduğum yere oturdum. Şaşırmıştım, etrafıma baktım gerçekten de benden başka başı açık kimse yoktu. İmam cemaata zaman zaman sorular sorarak, zaman zaman onları güldürerek ve genellikle ilmi halî konularda vaaz verdi. Namazdan sonra bekleyerek imamla konuştum. Bana tavrının yanlış olduğunu anlattım. Pek içten dinlemedi beni, sadece nezaketen dinliyor gözüktü. Bunu hissedince bende fazla uzatmadan ayrıldım.

Camiin avlusundaki olgunlaşmış kara tutlardan yerken, camiin bir tarafından çok sayıda kadın cemaatin çıktığını gördüm. Onlardan biriyle konuşunca orada kadınların da Cuma namazına geldiklerini öğrendim. Daha sonra Murathan Haşimov ile vedalaşarak kendi arabamla Taşkent'e hareket ettim.

Rus Şehirciliğinin Güzel Başkenfi: Taşkent

Akşam saat 20.00 sularında Taşkent'e geldik. Üniversitemiz Bilgisayar Teknolojileri Bölümü Başkanı Prof. Dr. Nasım Rüstemov karşılayarak evine götürdü. Evinde biraz dinlendikten sonra kalacağımız otele gelerek yerleştik. 09.07.2005 Cumartesi günü sabahla birlikte Nasım Bey'in rehberliğinde Taşkent'i gezmeye

başladım. Taşkent önceleri kasaba görünümünde bir şehir iken Rusya tarafından Özbekistan'a başkent olunca tamamen yeniden plânlanmış ve imar edilmiş bir şehir. Dolayısıyla Rus şehircilik anlayışının bütün özelliklerini ve güzelliklerini taşıyor.

Her şeyden önce oldukça büyük park ve bahçeleriyle yem yeşil bir kent, yolları geniş ve plânlı, metrosu ve yer üstü trafiği ile şehir içi ulaşımı oldukça rahat, yaya yolları düzenli, sıcaktan bunalanların kendisini kollarına bıraktığı ortasından akan akarsuyunun etrafında koyu gölgeli salkım söğütlü, ulu çınarlı dinlenme yerleriyle güzel bir başkent Taşkent.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle bağımsızlığına kavuşan Özbekistan'da değişimin de başkenti olmuş Taşkent. Lenin heykellerinin yerini Emir Timur heykelleri, Lenin meydanlarının yerini özgürlük meydanları, Rus büyüklerinin yerlerini Türk büyüklerinin aldığı, geçmişine direnmeyen bir şehir. Şehrin ortalık yerinde ulu çınarlarla örtülü, gelenleri dinlendiren, rahatlatan, adeta huzur dağıtan ve şaha kalkmış at üzerinde Taşkent'i gözetleyen Timur heykeliyle "Emir Timur Parkı" bu değişimin en güzel örneklerinden sadece biri.

Taşkent'in tam ortalık yerine daire şeklinde mimarî tarz ile Emir Timur Müzesi var. Bu coğrafyada müzecilik oldukça ileri düzeyde. Ruslar'ın coğrafyaya önemli katkılarından biri de görümlük sanatların ve müzeciliğin gelişmesi olmuş. Türk Dünyası devlet başkanlarının katılımıyla birkaç yıl önce açılan müzenin içi ter temiz ve oldukça göz alıcı şekilde dizayn edilmiş. Özellikle Emir Timur'un saltanatını adeta yaşıyorsunuz içerde...

Pırl pırl Özgürlük Meydanı, ulu çınarlarla yarış eden fıskiyeleri, aslında İslam ahlak değerlerinin, Türk desturlarının, Özbek geleneklerinin aşağılanarak yerine çağdaşlık ve medeniyet maskesi altında giyim denemeyecek kadar dekolte kılıklı bayanlarla kimlik ve kişilik bunalımına düşmüş bayların yarı sarhoş arkadaşlık ettikleri, Brodvey caddesiyle modern yüzünü de gösteriyor ziyaretçilerine Taşkent.

Kazak halkı, lideri Töle Bî olan "ulu cüz", lideri Kazıbek Bî olan "orta cüz", lideri AYTEKE Bî olan "kişi cüz", "hocalar" ve "töre" olmak üzere beş bölüme ayrılmış. Bunların en büyüğü ulu cüz daha sonra sırayla orta cüz, kişi cüz geliyor. Arap asıllı olduklarını kabul eden ve kendilerine "ak süyek" de denilen "hocalar" ın itibarları oldukça yüksek, Cengiz Han'ın soyundan gelen "töre" grubu da saygınlıkta "cüz"lerin önünde "hocalar"ın altında yer alıyor. Bu grublardan Ulu cüzün beyi Töle Bî'nin Taşkent'te bulunan türbesini ziyaret ederek Kur'an okuyup dua ettim.

Daha sonra Taşkent'in en eski eğitim kurumu olan Kökeltaş Medresesi'ne gittim. Medrese'nin girişinde "gardaşlarım gelmiş." diyerek çok sıcak karşıladı bizi bir Özbek delikanlı. Medrese hakkında bilgiler verdi. Kökeltaş orta dereceli eğitim yapan bir medrese olup, her bakımdan Semerkant ve Buhara'daki medreselerin eğitimleriyle hemen hemen aynıydı. Medrese Semerkant, Buhara ve Hive'dekilerin yanında derkenar kalırdı.

Buradan ayrılırken aynı zamanda orada muallimlik de yapan bize sıcak ilgi gösteren delikanlı, arkamızdan yolcu eder görüntüde gelip, gayet belirgin bir şekilde başkalarına duyurmama gayreti ve tedirginliği içinde bizden para istedi. Ne parası dedim, "Medreseye giriş parası." diye cevap verdi. Makbuz varsa verelim deyince, "hayır, makbuz yok siz verin ben sonra kaydederim." diye cevap verdi. Bu yaptığı, ayıp değil mi, niçin böyle yapıyorsun deyince utandı ve bırakıp gitti.

Çok büyük ve zengin bir pazarı var Taşkent'in. Yeni Türk Lirası, Amerikan Doları veya Tenge ile karşılaştırdığınız zaman da çok ucuza satılıyor her şey. Tekstil ve ev eşyasında Çin mallarının istilası altında görünüyordu. Omuz omuza yürünebilen pazarda özellikle meyve ve sebze bedava denecek kadar ucuz. Bol bol taze ve olgun kara dut yiyip suyunu içtim. Tandırdan yeni çıkmış ve nar gibi kızarmış bir tandır ekmeği alıp seramik küpten yeni çıkarılan taze salatalık turşusu ile yedim, etrafımda beni seyredenlerin şaşkın bakışlarına aldırmadan.

Güzel şehirlerde gün batımı daha güzel oluyor. Taşkent'in gün batımı bir başka güzeldi, akşamı da... O gece bu coğrafyadaki bir imtihanımı daha başarıyla kazandıktan sonra Yüce Yaratıcıya sonsuz şükranlarımı tekrarlayarak Pazar günü sabah sekiz sularında Taşkent'ten ayrılıp Türkistan'a yola çıktım. Rahat bir yolculuktan sonra saat 13.00 gibi eve geldim. Türkistan'ı ve lojmandaki evimi özlemişim...